

AZ EGYETEM ÉS A NAGYSZOMBATI VÁROSI TANÁCS VISZÁLYA AZ 1640-ES ÉVEKBEN

PAJKOSSY GYÖRGYNÉ

A budapesti tudományegyetem történetét tárgyaló munkák az egyetemi ifjúsággal keveset foglalkoznak. Az intézménytörténethez azonban az oktatástörténet, a tanárok működése, a tudományos munkásság ismertetése mellett a hallgatóság életének, társadalmi összetételének, nemzetiségi hovatartozásának vizsgálata is szorosan kapcsolódik. A diákság osztályhelyzetének, társadalmi szerepének kimutatásával még tartozik az egyetemtörténet. Ez a megmaradt források¹ alapján (egyetemi évkönyvek, anyakönyvek, rendi évkönyvek) a XVII. századra vonatkozóan pontosan elvégezhető. E szociológiai és történetstatistikai felmérés lényeges adatokkal egészítheti ki a magyarországi értelmiség XVII. századi képét.²

Az ifjúság rendbontásairól, fegyelmezetlenségéről történeti munkáinkban már több szó esett.³ Az ifjúságnak a társadalomba való beilleszkedése a jezsuita-korban sem volt problémamentes; a XVII. században az ifjúság kihágásai csak az egyetem és a város ellentétét robbantották ki, a XVIII. században, az 1740–60-as években⁴ „országos” méreteket öltöttek az ifjúság és hatóság összeütközései. Vaskos jegyzőkönyvek

¹ Matrica (!) Gymnasii tum Academiae Tyrnaviensis ab anno 1616° ad annum 1693.um Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár. Batthyány-iratok. Mikrofilm-felvétel MTA Könyvtára 1514/II. Tartalmazza 1635/1636 — a teológiai és bölcsészettudományi kar hallgatóinak jegyzékét nemzetiség és vallás feltüntetésével.

Csery József: Historia C. R. Scientiarum Universitatis Pestiensis. 2. vol. Egyetemi Könyvtár. Kézirattár G 163.

Az Album seu Matricula Almae Universitatis Tyrnaviensis ... 1635, mely az egyetem rektori hivatalában volt, a 2. világháború alatt elpusztult.

Album seu Matricula Almae Universitatis Tyrnaviensis S. J. continens nomina eorum, qui academico ritu in doctores aut baccalaureos theologiae et philosophiae sunt promoti ab anno 1636 ... Tartalmazza a teológiai és bölcsészettudományi doktorok — magisterek — és baccalaureusok névsorát. (Hittudományi Főiskola.)

Matricula Membrorum et Professorum Philosophicae Facultatis in Tyrnaviensi S. J. Universitate anno Domini 1635 ... Tartalmazza 1635—1768/1769 az újonnan felvett bölcsészettudományi hallgatóknak, 1776/1777—1800/1801 az összes bölcsészettudományi hallgatók névsorát. A Bölcsészettudományi Dékáni hivatalban volt.

Album sive Matricula Inclytae Facultatis Theologicae in Tyrnav. S. J. Universitate ab A. 1637. (Hittudományi Főiskola)

² E kérdésre már Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története (Bp., 1946.) c. munkájában is rámutatott. (603. l.)

³ A felhasznált egyetemtörténeti munkák: Pauler Tivadar: A budapesti magyar kir. Tudományegyetem története. Bp., 1880. Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi Kar története 1635—1935. Bp., 1935. (E munka foglalkozik a legtöbbet a hallgatóság összetételével), Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667—1935. Bp., 1936. Hermann Egyed — Artner Edgár: A Hittudományi Kar története. 1635—1935. Bp., 1938.

⁴ Eckhart i. m. 47—50. l.

és nyomtatott hirdetések tudósítanak a nemcsak fegyelmezetlenséget, hanem mély társadalmi ellentétet is mutató perek anyagáról.⁵

E tanulmány az egyetemalapítást követő évek nehézségeit mutatja be: a között két Eszterházy-irat egyrészt az egyetemi ifjúság, másrészt Eszterházy Miklós nádornak az egyetemmel való szoros kapcsolata miatt érdemel figyelmet. A magyar nyelvű levél tudunkkal sehol sem közölték; az egyetem és Nagyszombat város közti megegyezést szolgáló „nyolc pont” ugyan megtalálható Kazy munkájában,⁶ de Eszterháznak a levélben lefektetett érvelései és a „nyolc pont” együttesen lettek alapjai az 1692. évi végleges kiegyezésnek.⁷ E két iratra mint alapokmányokra hivatkoznak Sennyei László és Szentiványi Márton nagy jogi apparátussal készült felterjesztései.⁸

A két irat jelentőségének megértéséhez röviden ismertetnünk kell keletkezésük előzményeit.

⁵ A XVII. sz. vége és a XVIII. század közepének diákmozgalmaival Trócsányi Zsuzsanna foglalkozik. O. L. Acta Jesuitica Irreg. Coll. Tyrn. 9. fasc. 30. no. [régi jelzet] (A győri diákmozgalomban elítéltek között szerepelt Kempelen Farkas is!) O. L. Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 56. no.

⁶ Eszterházy magyar nyelvű levele: O. L. Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 42. no. 3 l. Felzetén: *Copia admonitionis civitatis Tyrnaviensis a palatino Nicolao Eszterhazi in ordine ad Academiam in suis iuribus illatam relinquendam* 1642.

A megegyezést szolgáló „nyolc pont” sok másolati példányban maradt ránk; pl: Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 44. no. „Puncta ab Excellentissimo Domino Palatino Senatui, Civibusque Liberae ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis proposita, et in Concilio tam Ungarico, quam Intimo ac Secreto approbata et per Sacratissimam Caesaream, Regiamque Majestatem confirmata, circa controversiam Academiae cum dicta Civitate Tyrnaviensi. Anno 1642.” Kazy Ferenc Historia Regni Hungariae. 2. vol. Tyrnavia, 1741. 72—73. l.-on közli: *Formula mutuae inter Academiam et Civitatem Tyrnaviensem concordiae*.

⁷ „1692-ben az egyetem bíraskodási jogának a várossal szemben való megerősítése az uralkodó által több, mint egy félszázad óta folyó viszályoknak volt hivatva végét vetni. Ezentúl a város bármily csekély okból (levissimas ob causas) nem fogathatta el s nem vethette börtönbe a diákokat.” Szentpétery i. m. 23. l.

⁸ A jogi munkálatoknak nevezetesebb lényeges iratai; melyekre állandóan hivatkozunk:

a) az Eszterházy féle megegyezés szövege és ennek módosításai: Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 44. no. (Ezentúl X/44) *Puncta complanationis controversiae inter Academiam et Civitatem Tyrnaviensem ab Excellentissimo Domino Palatino Nicolao Eszterhazi ex voluntate Suae Mattis Civitatis proposita et Academiae communicata*. 7 iratot tartalmaz, az első három a „nyolc pont” (ld. 6. jegyzet.)

b) Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 45. no. (Ezentúl: „*Quinque puncta*”) *Quinque puncta consideratione digna, et observanda in compositione controversiae circa privilegia Universitatis Tyrnaviensis, clarissima et amplissima per Auream Bullam Ferd. II. eidem Universitati concessa, 10 Octobris anno 1635. [1692.] 12 oldalas memorandum*. A X. fasc.-ban két példány; az Eszterházy-levéltárban is megvan Pethő István tollából. (O. L. P 108. Rep. 80. 516. csomó A fasc. 11. no.) Pethőre ld. a c pontban mondottakat. Az Egyetemi Könyvtárban a Hevenesi-gyűjteményben (XLV. t. 91. no.) is megtalálható.

c) Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 49. no. (Ezentúl X/49) *De controversia inter Academiam ex una et Liberam Regiamque Civitatem Tyrnaviensem ex altera parte, ob exemptionem Academicorum a jurisdictione Magistratus Civilis*. 3 példányban maradt ránk. 7 oldal. Sennyei fogalmazvány. [1686.] Sennyei mint rektor állította össze az érveket: *Nimirum rumor est, L. R. Civitatem Tyrnaviensem forte unificum cum reliquis L. R. civitatibus gravamen aliquod confecisse, ac articulariter confirmandum Sacr. Matti Caesareae Regiaeque aut iam porrexisse aut porrigere conclusisse, quo postulavit: Nullum ius in criminalibus delictos Academicorum iudicandi, sententiamque ferendi esse, aut esse posse penes Universitas aut Academias auctoritate Regia erectas*. Sennyei munkatársa Pethő István (1639—1707) az egyetem menynyésztan, költészettan tanára. Több tervezetjavaslata maradt fenn; a kontroversiák összeállítása is nagyrészt az ő munkája. Az Egyetemi Könyvtár is őriz tőle kéziratoakat. (Pray III.) A *Copiae instrumentorum praepositurae Veteris Budae descriptae ex originalibus ... revisis per Stephanum Pethő e Soc. Jesu collegii generalis cleri Ungariae regentem anno 1689 et 1690. c. összeállítása* is mutatja Pethő jogi érzékét. A X/49 közlését érdemesnek tartanánk logikus, mindkét fél érvelését felsoroló felépítése miatt.

d) Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 48. no. (Ezentúl X/48) *Copia Supplicis libelli ad Caesarem dati ab Universitate pro decreto dando ad Civitatem ut posthuc Auream Bullam Academiae datam quoad Jura academica iuxta declarationem octo punctorum iam prius approbatorum se conformat*. (1692. V. 5.) [Pénzbüntetés — 100 dukát — kivetését kéri a nyolc pont megsértése esetére.]

e) Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 35. no. (Ezentúl X/35) *Ius Civitatis non laeditur iuribus academicis*.

Az 1635. október 18-án aranybullával ellátott egyetemi szabadságok, kiváltságok, előjogok, sértetlenséget biztosítja, mint amely jogokkal a birodalom többi egyetemei — a kölni, bécsi, mainzi, ingolstadti, prágai, olmützi, gráci egyetem — élnek. II. Ferdinánd az egyetemet támogatásáról, pártfogásáról biztosította, és utódainak, az ország karainak és rendjeinek jóindulatába és védelmébe ajánlotta.⁹

E kiváltságok értelmében az egyetemnek önálló bírói hatósága volt az egyetemi bíróval az élén: „Az egyetemnek pedig van saját bírója.”¹⁰ (Az első egyetemi bíró éppen Eszterházy Miklós testvére, Dániel volt.)

Az egyetem-alapítás időpontja az egyetem és város kapcsolata szempontjából nem volt szerencsés. Ez az aránylag későn alapított egyetem a maga autonómiájával akkor vált a legrégebb szabad királyi városok egyikében kollégiumból egyetemmé, amikor a város már régen kialakította a saját önkormányzatát.¹¹ Viszont országszerte folytak a küzdelemek a városok és a nemesség között: a nemesség ki akarta erőszakolni a városba költözött nemesek számára a nemesi kiváltság érvényesítését a polgári hatóságokkal szemben — a városok ugyanakkor ellenálltak, védték önkormányzatukat. E küzdelem összeütközésekre, egyezkedésekre, végeláthatatlan jogi vitákra, meg nem tartott egyezségekre vezetett, míg 1647-ben az országgyűlés felmentette a városban lakó nemest a városi törvények és az adózás alól.¹² Formailag a pallosjog (*jus gladii*) kérdésében nyilvánultak meg az ellentétek. A jezsuiták is a félév századon át tartó viszályban minden egyes összeütközéskor világosan kifejtették, hogy az egyetem és a város közti nézeteltérés alapja a pallosjog: a városi vagy az egyetemi tanács ítélkezék-e az elfogott diákok felett, illetve van-e joga a városnak elfogadnia diákokat.¹³

⁹ Az alapítólevél teljes szövegét ld. Pauler i. m. 475—481. l. Eszterházy Miklós levéltárában a jezsuitákra, valamint a nagyszombati egyetemre vonatkozó iratok között a szabadság-levél kivonata megvan. Jellemző, hogy csak azt a három részt kivonatoltatta, amelyik az egyetem jogaira vonatkozik. A kivonatolt rész első és utolsó szavát megjelöltük az amúgyis idézendő szövegrészen kívül.

Paulo ante medium: Primo quidem ... contra quosvis impetitores ... sedulam operam ad ea omnia praestanda, quae ad eius perennem conservationem, privilegiorum immunitatem, studiorum commoditatem ipsorumque scholarium pertinent securitatem ac indemnitatem. Post medium: Ne autem ... quidpiam desit ... decernimus ut haec universitas ... omnibus et singulis privilegiis, immunitatibus, exemptionibus, praeceminentiis, praerogativis, facultatibus, iuribus, indultis et gratiis uti debeat, possit ac valeat, quibus ... Universitates ... per Imperium Romanum ... utuntur ... Universitatum per Imperii fines erectarum ... iura omnia et privilegia conferimus ... nihil penitus excludendo. Sub finem: demum ut Nos ipsi ... cum omnibus item officialibus, ac membris, singulari semper parati sumus tueri patrocinio ... (végig) Eszterházy Lt. P 108. Rep. 80. A fasc. 2. no.

¹⁰ „Az egyetemi tanács tagjai ... majdnem kizárólag szerzetesek lévén, az egyetem bírói hatóságát, a király által előkelő jogtudós főurak és nemesek közül nevezett egyetemi bíró (*judex academiae*), meghívott bírótársaival együtt, a hazai törvények és szokások szerint gyakorolta, az egyetem tagjai fölött, kik csak előtte törvényt állni kötelesek voltak.” Pauler i. m. 17. l. Az idézet a *Considerationes* 4. l-ről (Ld. 37. jegyzet)

¹¹ „A városi szabadságnak egyik legfontosabb alkotó eleme, hogy a polgár saját bírósága előtt tartozott törvényt állani. A városi bíróság már a XIII. századtól kezdve bíraskodhatott mindenféle büntető ügyben, s így halálra szóló ítéletet is hozhatott, vagyis gyakorolhatta a *jus gladii* (pallosjog). A városi hatóság törvénykezési jogköre nem érvényesült teljes mértékben a nemesek ellen. A városban birtokos nemesek csakis városi fekvőségeik (házak, szőlők) vagy ottani ügyleteik tekintetében tartoztak a városi bíróság alá, de nem egyéb ügyekben, különösen nem büntető ügyekben. ... Zsigmond 1421-ben meghagyja, hogy a nemeseket a városi bíróság semmiféle büntetett vagy vétség miatt el ne ítélhesse, hanem őket rendes bírójuknak szolgáltatassa ki.” Csizmadia Andor: A magyar városi jog. Kolozsvár, 1941. 38. l.

¹² Magyarország története. Egyetemi tankönyv. 2. köt. Bp., 1962. 251. l.

¹³ Tota haec controversia, quae elapsis annis agitabatur inter Academiam et Liberam ac Regiam Civitatem Tyrnaviensem erat de iure gladii in criminalibus. [Az egyetem álláspontja:] Immediatum ius in studiosos academicos esset penes Academiam et non penes Civitatem. Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 50. on.

A rendi és központi hatalom, valamint a nemesség és polgárság bonyolult küzdelmei mellett állandóan folyt több síkon az ellenreformáció szívós harca. Az országban még mindig jelentős jezsuita-ellenes hangulattal kellett számolni, a lakosság még jól emlékezett az 1608. évi 8. törvénycikkre: „A magyarok abba, hogy a jezsuitáknak Magyarországon fekvőjóságaik és birtokjogaik legyenek, bele nem egyeznek.” A feszült légkör megértéséhez azt is tudnunk kell, hogy bár Nagyszombatnak katolikus városi tanácsa volt, a város még mindig számottevő protestáns lakossággal rendelkezett. (A nagyszombati református iskola panaszait a jezsuiták eltették irataik közé¹⁴; ügyükkel még az 1647. évi országgyűlés 8. cikkelye is foglalkozott.)

Az összeütközés az egyetem és a város között nem sokáig váratott magára. 1639. július 14-én a városkapitány két bölcsészhallgatót (logici) egy szűccsel való veszekedés miatt börtönbe zárt. Másnap, július 15-én a városi tanács a rektornak megtagadta a kiadási kérést. A rektor, Forró György, azonnal (még július 16-án) az ügyet Bécsbe vitte a király elé. Július 26-án Krajachich Lukács linguarum decanus már meg is hozta Bécsből a királynak július 22-én kelt dekrétumát a két diák szabadonbocsátásáról, és az egyetemi hatóságok elé való állításáról. A diákokat július 28-án ünnepélyesen a kollégiumba vitték. III. Ferdinánd ebben, a városnak küldött dekrétumában újból megerősítette az egyetem immunitását, különösen az összes egyetemeken szokásos egyetemi joghatóságot.¹⁵

Az esetről nyilvánvalóan látszik, hogy a király szíven viselte az új egyetem sorsát, és hogy a jezsuitákat jó kapcsolatok fűzték az udvarhoz. Éppen azért meglepő, hogy az eset megismétlődött. 1641-ben két diákot az Anyakönyvek bejegyzése szerint veszekedés miatt elfogtak; vasbéklyóba verve, kezük-lábuk összekötve, embertelen módon börtönbe vetettek, s csak a nádor, Eszterházy Miklós parancsára engedték szabadon őket.¹⁶ A városi tanácsnak ez a „meggondolatlan lépése” a tárgyalások hosszú sorát indította meg. A kérdés jelentőségét nemcsak a sok királyi beavatkozás, a király és a nádor tárgyalásai mutatják, hanem utóhangja is. Kazy Ferenc *Historia regni Hungariae* c. munkájában is részletesen tárgyalja a fejleményeket. A jezsuita irattár rendelkezésére állván, az eseményeket, még a város álláspontját is, pontosan ismerhette. A már idézett *Quinque puncta* és Kazy munkája alapján rekonstruálhatók az események a megbékélést szolgáló Eszterházy egyezményig, a „nyolc pontig”. Az alábbiakban, nem akarván Kazy adatait megismételni, csak vázlatosan, időrendben ismertetjük az eseményeket, mint már említettük, a két Eszterházy-dokumentum megértése érdekében. (A ki nem adott dekrétumok rövidített szövegét jegyzetben közöljük.)

A városi pallosjog kihívó alkalmazására egyformán reagál a különben egymással szemben álló nádor és Lósy Imre, esztergomi érsek.

1641. július 9-én Lósy Imre figyelmeztette a városi tanácsot: „Az hertelenkedés

¹⁴ Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 21., 57., 58. no.

¹⁵ Az esetet leírja Szentpétery i. m. 49. l.-on, és Csery i. m. 46. l.-on az Actuum Academicorum Collegii Soc. Jesu Tyrnav. 17. tom. 1639. júl. 14—16., 26. 28. alapján. (Pray XXX. Egyetemi Könyvtár.) A decretum szövege: Se velle Universitatem Tyrnaviensem suis privilegiis et immunitatibus, praesertim in iis, quibus ubique in Christianitate Academiae fruuntur, gaudere et in iis protegi. (Quinque puncta 2. l.) A gráci jezsuita egyetemnek és a városi tanácsnak legkomolyabb összeütközése ugyancsak 1639-ben robbant ki egy diák elfogatásakor. A gráci rendi évkönyvek szintén az egyetemi autonómia sérelmeként tartják számon a városi tanács beavatkozását a diákok rendbontásakor. A nagyszombati tanárok jól ismerhették a gráci egyetemnek a diákügyekben hozott határozatait, mert sokan közülük előzőleg Grácban voltak tanárok. (Trinkellius) A Ritus procedendi in iudiciis academicis-t 1641-ben éppen Trinkellius hirdette ki. (Krones, Franz: Geschichte der Karl Franzens-Universität in Graz, Graz, 1886.)

¹⁶ Matrica (ld. 1. jegyzet.) 1641. év. Kazy i. m. 42—46., 61—64., 71—73. l. Pauler i. munkájában ennek alapján írta meg a III. fejezetet. (17—19. l.)

minemű veszedelmet és sok kölcségű állapotokban fogatja kegtetek, nem mástul, hanem magatul kerdgye megh kegtetek. ... A minemű privilegiummal eximáltatik az kegtetek büntetése alól csak egy czymeres nemes ember személye is, miért ne eximáltathassanak egy academianak deakiai?"¹⁷ Augusztus 2-án és november 14-én ugyanilyen szellemben figyelmeztette a nádor a városi tanácsot¹⁸, mely a kamara támogatásában bízva továbbra is szemben állt az egyetemmel. A november 27-én kiadott királyi dekretum¹⁹ megerősíti az egyetem kiváltságait és a viszály befejezésére gr. Draskovics György győri püspök vezetésével bizottságot nevezett ki. A bizottság tagjai Kopcsásányi György választott szerémi püspök, gr. Csáky László lévai és pápai főkapitány, gr. Erdődy Gábor Varasd örökös főkapitánya, báró Révay László királyi tanácsosok, valamint Szombathelyi Márton kamarai tanácsos.²⁰

E bizottság összetétele, a királyi tanácsosok nagy száma és a tény, hogy Eszterházy közeli munkatársai voltak tagjai, szintén mutatja, hogy Eszterházy mennyire szívén viselte az egyetem ügyét. Ugyanakkor a király Lippay Gáspár nádori ítélőmesternek dekretumot adott a bizottságra vonatkozóan 1642. január 12. hatállyal.²¹

1642. februárban a bizottság megkezdte tárgyalásait Nagyszombatban. A tárgyalások nemcsak politikai, hanem jogi szempontból is rendkívül érdekesek lehettek, mert a bizottságot kiegészítették szakemberekkel: Lippayn kívül még Majthényi Mihály²² kamarai tanácsos is a bizottság tagja lett, ugyanakkor a város ügyét Suppanich István jogügyigazgató²³ képviselte: mindnyájan jogtudósok, szakmájuk elismert képviselői. Az ellentéteket nem lehetett áthidalni²⁴, és a bizottság jelentése alapján²⁵ a király március 15-én négy városi tanácsost és négy választó polgárt felrendelt Bécs-

¹⁷ Acta Jes. Irreg. Tyrn. X. fasc. 1641. A Quinque puncta 5. l.-on Lósy levelét idézi: caveant, ne si suam libertatem, nimis procul velint extendere, suae libertatis magnum periculum patiantur, quia manum Regis non licet spernere, neque Regem capere. Assertum inane ostendit esse, quod eadem Civitas Libera ac Regia non patiatur nisi Judicem unum, cum aliunde multi sint in Civitate qui Jurisdictioni Civitatis non subsunt, sed alios habent Judices suos; id itaque intelligendum, supra cives non dari nisi Judicem unum.

¹⁸ VIII. 22. in causa capti studiosi monet Senatam, rem hanc malum finem habituram, qualem ipsi nec cogitant. XI. 14. monet cives, et prohibet, ne jure agant contra assessores academicos in judicio. Quinque puncta. 5. l.

¹⁹ (II. Ferdinand) Academiám ... privilegiis ac immunitatibus pro bono et emolumento regni nostri Ungariae dotaverit, ac nos quoque ab initio felicitis regiminis nostri in benignam protectionem nram recipimus, eiusdem iuribus ac indemnitati hoc quoque pacto consultum esse cupimus. Quinque puncta. 2. l.

²⁰ Kazy i. m. 43. l. Révay László Eszterházy unokaöccse, udvarában nevelkedett, 1635-ben lett báró. Szombathelyi Márton a pozsonyi kamara tanácsosa volt; felettse Pálffy Pál, a kamara elnöke, akivel Eszterházy közismerten rossz viszonyban volt. (A kamarára vonatkozó adatokat itt és a köv.-ben Ember Győző i. munkájából vettem.)

²¹ Quinque puncta. 2. l. Lippay Gáspár Lippay érsek testvére, 1635-ben országbírói ítélőmester. 1645-ben báró lett, 1645—52-ben a kamara elnöke.

²² Kazy i. m. szerint juris-consultus, azaz jogtudós — kamarai tanácsosságát nem említi. 1636—1652 tanácsos, 1654-ben báró, 1655-ben királyi táblai ülnök lett. (Fallenbüchl Zoltán: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. = Levéltári Közlemények. 39(1968)253. l.)

²³ Suppanich István 1636—1644 jogügyigazgató volt. A jogügyigazgatók képviselték bírói tárgyalásokon a kincstárt, ... a maguk korában mindannyian híres jogászok, tekintélyes szakemberek voltak. Ember Gy. i. m. 146—147. l. A város- és jogtörténészek számára különösen érdekes e viszály, a kor legjobb jogászai képviselvé a szembenálló feleket. Mi itt erre a kérdésre nem térhetünk ki.

²⁴ (Suppanich) minaciter denunciavit facturum se, ut Caesar et cum eo omnes regni Ordines non obscure intelligant Academicorum probra ac scelera. Kazy i. m. 44. l.

²⁵ VI. Idus Februarii ad Caesarem dederunt epistolam sane gravem et odiosam ... Kazy i. m. 44. l.-on részletesen ismertette.

be.²⁶ Hihetetlennek hangzik, de mind a Magyar Tanács jelentése, mind egy későbbi jezsuita feljegyzés szerint a felhívásnak nem tettek mindnyájan eleget.²⁷

A városi tanács „engedetlensége” Eszterházy erélyes fellépését váltotta ki. Eszterházy sokat vitatott személyénél az egyetemhez fűződő kapcsolatai miatt meg kell állnunk. Eszterházy korának, az ellenreformációnak jellegzetes képviselője. Akárhogyan ítéljük meg — akár nagybirtokos osztályérdekeinek tulajdonítjuk a Habsburg-abszolútizmussal való megalkuvását²⁸, akár a kötelességtudó államférfiút látjuk benne²⁹ — egy nem vitás: kétségkívül tisztában volt az egyetem jelentőségével, és éppen olyan sokat várt az egyetem nevelő szerepétől, mint Pázmány Péter. Emellett a jezsuitarend nagy tisztelője, az egyetem mecénása volt, és ez okozta, hogy alapvetően városellenes magatartásán túlmenően is a jezsuiták pártját fogta a várossal szemben. Mint nádor kezdettől fogva az egyetem mellett állt, ezért írta a városnak figyelmeztető leveleit, ugyanakkor a királytól minden egyes alkalommal az egyetem jogainak megerősítését, majd a diákság kihágásainak esetében való eljárás módjait szabályozó pontjainak elfogadását, a végén már az engedetlen város megbüntetését kérte.

A most közlendő levele is, melyet „1642-ben írt figyelmeztetésnek” nevez Sennyei, ezt a közvetítő, de teljesen az egyetem érdekeit képviselő szemléletet tükrözi: „De semmit sem nemességi szabadságunk, sem a’ becsülletes város ellen, nem látván ebben a’ dologban a’ mint az előtt is intettük a’ Nemes Várost, s’ interponálván magunkat, ugyan punctatim is praesentáltunk vólt modálitással a’ dologhnak. ... Egyébaránt, ha mi bűn és kár és eő Felségének méltó indignátioja következik rája, senkire se másra, hanem magára vessen a becsülletes Város, választ is várunk pedigh cathegorice.”

A királynak és kancellárnak írt levelei ennél már sokkal harciasabbak. A sikertelen királyi kihallgatás után április 2-án a királynak írt levelében már „keménynyakúaknak, merészségükben mindjobban megmerevedőknek” nevezi a tanácsot, és szükségesnek véli szigorú megbüntetésüket.³⁰ Ezt a levelet Kazy közli, a másik, ugyanekkor ez ügyben Lippay György kancellárnak írt részletes levelét csak kivonatban ismerjük.³¹ Eszterházy ebben a levélben is az egyetem veszélyeztetett sorsát említi, levele azonban nem tárgyilagos. Nem az igazságügy rendezését annyiszor sürgető nádor, hanem a szenvedélyes főúr szólal meg: vargák és szabók ostoba követeléséről ír, akik a pallosjogot ki akarják terjeszteni diákokra is, holott azok között nemesek fiai is vannak! Eszterházy álláspontját ismerjük: „Miért kell tehát az Academiaián lévő studiosoknak onnat függeni (= városi bírótól), a’ kik eo facto hogy Academicusok, gaudent praerogativa Academiae et consequenter nobilitari?” — hogy azonban ebben az április 2-án írt levelében hangja ennyire éles, izgatott lelkiállapotával is magyarázható. „Dacos és heves kitöréseiről vannak hireink” ebből az időből. Április 6-án intézte körlevelét a megyékhez, melyben tudatta, hogy az országgyűlésen lemond nádori méltó-

²⁶ Boka János, Sántha Pál, Fröhlich Gergely és Bogdanóczy György. A két első az egyetem ünnepélyes megnyitásán képviselte a városi tanácsot. A nagyszombatiak és a király találkozásának figyelmet érdemlő leírása Kazy i. m. 45—46. l.

²⁷ Eszterházy Miklós nádor iratai. I. Kormányzattörténeti iratok. Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka. Szerk. Hajnal István. Bp., 1930. (Ezentúl Hajnal) 177. l. Evocavit certos nominatim Caesar, non comparuerunt nisi duo, et quidem diversi. X/44. 3.

²⁸ Magyarország története. i. m. 264. l.

²⁹ Hajnal i. m. XCVIII. l.

³⁰ A levelet közli Kazy i. m. 71—72. l. Idézi a *Quinque puncta* 5. l.-on: Palatinus ... vocat cives Tyrnavienses indurata cervice mordicitus suae temeritatis inhaerentes in negotio libertatis Academiae, et magis ac magis, refert, in sua temeritate indurati. Sub finem addit: Quapropter mihi videtur, tam duras cervices emolliendas et severius coercendas esse.

³¹ Sartorum ac sutorum stultam praetensionem esse, quod ius gladii in studiosos praetendant, inter quos tamen multi sunt nobilium filii ... sibi videri inutilem fore Academiae fundationem si civium stulta praetensio non tollatur. *Quinque puncta*. 5. l.

ságáról. Lemondása okául betegeskedését és családi gyászát említette, valódi oka azonban a memorandumában foglalt javaslatainak az országgyűlésen való tárgyalásának visszautasítása volt³². A városi tanácsnak ellenkezése is, még ha jelentőségét nem is túlozzuk el, heves ellenérzést válthatott ki a szenvedélyes nádorban.

A nádor a Magyar Tanács elé vitte az egyetem ügyét. Április végén a királyi előterjesztések közt szerepelt a nagyszombati tanács és az egyetem viszályának kérdése.³³ Erre a Magyar Tanács május 1—5 között tartott ülésén feleletet is adott. A Tanács jól ismerte a viszályt, hiszen tagjai közül többen részt vettek a nagyszombati bizottság tanácskozásain. Eszterházy szellemében és helyenként a nádor szófordulataival élve elítélte a város „engedetlenségét”. A felterjesztésben felróják a városnak, hogy semmibe vette a király utasításait, nem jelentek meg a királyhoz felrendelt tanácsosok, nem fogadták el a pallosjogra hivatkozván a nádor megegyezési fáradozásait. Ha a polgárok eljárási módján nem változtatnak, az egyetem a közjó kárára és kárvallására tovább nem állhat fenn, hanem működését meg kell szüntetnie, A Tanács javaslata: A király a város kiváltságait — amelyekkel az egyetemnek adott engedmények és immunitás nincsenek ellentétben — erősítse meg. A város a nádor által előterjesztett pontokat fogadja el, és engedelmeskedjék a király akaratának.³⁴ A kamara figyelmeztesse a várost az egyezmény elfogadására, melynek pontjai nem sértik kiváltságait. A továbbra is ellenkezőkkel a törvényes úton eljárnak.

A Magyar Tanács felterjesztése és szövege alapján adta ki a király május 5-én a kamarának szóló rendeletét, melyben tudatja, hogy a nádort megbízta az ellentétek végleges elsimításával, ugyanakkor utasította a kamarát, hogy figyelmeztesse a várost az Eszterházy-féle pontok elfogadására és a kötelező engedelmességre.³⁵ Laxenburgban eszerint végleg eldőlt, hogy „az egyetem joga semmiképp nem ellenkezik a város kiváltságaival.”³⁶

Ezekre a tárgyalásokra hivatkoznak későbbi iratokban, maga Eszterházy is *Considerationes Palatini Hungariae (Nicolai Eszterházy) circa negotium academicum patrum Societatis Jesu Tyrnaviae* című iratában.³⁷ A kamarán kívül az udvarba felhívott nagyszombati tanácsosokkal is tudatták a királyi végzést, és Eszterházyt megbízták a rendelkezés végrehajtásával, amelyet „folyton folyvást igyekszik megtenni” (1643-ban írt Eszterházy-mondat). A rendi Évkönyvek írója összefoglalván az 1642. év eseményeit sem „hallgathatja el a király és nádor jóindulatát, mellyel az akadémiának ügyét támogatták a város polgáraival szemben.”³⁸

³² Hajnal i. m. XXXVII—XXXVIII. l.

³³ Quid ea in parte tam pro conservatione academiae et immunitatum ipsi concessarum, quam etiam legum ac iurium regni ac civitatis quoque ipsius, ad reprimendam etiam civium in obedientiam expediens fore censetur. Hajnal i. m. 168. l.

³⁴ Compositionem igitur priorem (praefato illmo dno palatino iam antea delegatam) punctaque a praefato dno palatino proposita amplectantur ... Hajnal i. m. 178. l.

³⁵ Cum non simus concessuri, ut similes controversiae in dicta civitate nostra vigeant, per hocque Academia, cum notabili regni damno, detrimentum patiat, quin accomodationem eiusmodi controversiae per opportunum hoc medium, absque labefactione privilegiorum ipsorum fieri posse, benigne animadvertamus, neque concessionem, ac immunitates Academiae annotatis privilegiis repugnare dignoscantur, dedimus in mandatis dicto Comiti Palatino, ut praemissam differentiam inter partes finaliter componat. Ne autem ad Cameram hanc nostram recursum se habere posse, eamque sibi suffragari existiment, Fidelitatis Vris benigne mandamus, quatenus ipsos clementis huius nostrae voluntatis ac debiti obsequiis capaces reddere, et monere velitis, nos privilegia ipsorum conservari velle, neque articulos illis, per praefatum Comitem Palatinum propositos vergere in praemissorum privilegiorum suorum destructionem. ... Quinque puncta. 2—3. l.

³⁶ Ius academicum nullo modo esse contrarium civitatis Tyrnaviensis privilegiis. Quinque puncta. 1. l. és Considerationes 1. l. (Ld. 37. jegyzet)

³⁷ Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 43. no. A Considerationes-t lényeges Eszterházy-iratnak tartja a X/49.

³⁸ Acta Jesuitarum in Hungaria 1599—1710. (Mikrofilm. O. L. C 205.)

Az 1642 májusában elfogadott egyezmény, az Eszterházy által összeállított „nyolc pont” teljesen az egyetem, illetve az ifjúság érdekeit szolgálta. Eszterházyinak a városhoz írt figyelmeztetése: „Kire nézve ki adna az Uri és Nemes rendek közül fiát ide, ha az Academia törvényén, és Réguláján kivől, más törvény alá volna itt az helyben vetette, sok törvény alá, a'mint iránk” jogi formulába öntve az egyezmény második pontja: „Ut Judex et Senatus praefatae liberae, Regiaeque civitatis, nullum jus, aut jurisdictionem exerceat in studiosos, et officiales Magistratui Academico subjectos, sed totum jus sit penes Rectorem Academicum, exceptis casibus infra specificandis.” A további rendelkezések is mind az egyetemi tanács illetékességét emelték ki, és az egyetemi ifjúság (és az egyetemhez tartozók) messzemenő védelméről gondoskodtak. Részletes intézkedések kihágások, kisebb büntettek és főbenjáró büntettek esetére: kisebb vétkek, kihágások esetében a városi bírónak nincs joga elfogni, bebörtönözni, verni, vagy más módon büntetni az egyetemhez tartozókat, hanem a rektornál kell panaszt emelnie. Főbenjáró büntett esetében is csak éjjel foghatja el az egyetemhez tartozó vétkest a városi bíró, azzal a megszorítással, hogy reggel át kell adnia az egyetemi tanácsnak. A vétkes felett az egyetemi bíró törvénykezik az assessorokkal együtt, akik között városi tanácsosok is ülnek. A város hatáskörében csak a halálos ítéletek végrehajtása maradt.

A „profuzal hurcoltatni, verni, s tömlecezní, s gyalázni” e rendelkezés szerint megszűnt — ha nem tudnánk, hogy a panasz e században újból s újból elhangzik...

A békesség helyreállításával bizottságot bízta meg, de a város sem a bizottságnak, sem a királyi dekrétumnak nem engedelmeskedett: napról napra nagyobb mérsékléssel állt ellen; „felbújtatva” saját kívánságait vetve a nádori pontok ellen, míg megint a király elé került a város és az egyetem ügye. Eszterházy türelmetlensége és ingerültsége most már teljesen érthető, mert 1643. január 16-án a királynak hozzáintézt dekrétuma³⁹ alapján megint kézbe vette a svéd háború miatt abbamaradt tárgyalásokat. Március 9-én Bosnyák István kancellárnak írott levelében újból sürgette a pontok elfogadását, minden késedelemben veszélyt látván.⁴⁰ A körülbelül ugyanebben az időben írt, már említett, *Considerationes*-t teljes egészében ismerjük.

Érthető módon mind Kazynál⁴¹, mind a *Quinque Puncta*-ban⁴² csak a város-egyetem ellentétét tárgyaló rész maradt fenn. Eszterházy ezt a levelet ugyanis újabb vitaíratnak szánta; ez esetben azonban az egyetem jogait nem a várostól kellett megvédenie, hanem szembe kellett szállni az érsekkel, az egyházzal. A város-egyetem viszá-

³⁹ *Quinque puncta*. 1. l. A dekrétum szövege X/49: ut cives capaces redducet Suam Mattem eorum privilegia conservari benigne velle, neque articulos illos (concordiae attentatae) in eiusmodi privilegiorum destructionem vergere, proindeque eosdem ad concordiam propositarum conditionum puncta amplectenda adduceret.

⁴⁰ *Civium temeritatem aliud non esse, quam contemptum Suae Regiae Mattis, ubi tamen Sua Mattas dotans hanc Universitatem iisdem privilegiis, quibus alias quascunque Universitates, nihil praeiudicat privilegiis civitatis. Severius ait, a Sua Matte in illos animadvertendum, omnem in hac re moram periculosam esse, quia turpis infamia exinde sequi posset. Testatur tandem Puncta illis proposita, tam a Sua Matte, quam a Consilio illius approbata esse, sed addit cives in sua innata duritia, ac temeritate his locum non dedisse. Quinque puncta. 6. l.*

⁴¹ I. Kazy i. m. 61—62. l.

⁴² *Supplico autem demisse Suae Matti, quatenus velit in praesenti, hanc intolerandam civium Tyrnaviensium inobedientiam in vilipendium Suae Mattis, Suique, tam Hungarici, quam Secreti Consilii contemptum apprehendere et coercere, serioque iniungere Camerae Posoniensi et Dno Praefecto, ut dictam civitatem Tyrnaviensem ad amplectenda puncta proposita, et a Matte Sua confirmata cogat etc. Denique rogo demisse Suam Mattem, quatenus dicta puncta a me proposita per modum privilegii in Sua Cancellaria, patribus clementer extradari curet et disertis verbis jus academicum declarare, ne futuris temporibus etiam, similibus controversiis occasio praebeatur etc. Quam Suae Mattis gratiam, non modo patres, dictaque juventus academica, sed ipsum quoque regnum totum perpetua gratitudine venerari non desinet. etc. Quinque puncta. 6. l.*

lyához új problémaként csatlakozott az esztergomi érsek követelése: egyetemi — világi — bűnperekben a fellebbviteli fórum szerepét magának követelte. Eszterházy hét pontba rendezve mutatta be, hogy csak a király lehet, mint legfelső bíró ez a fórum.⁴³ Leglényegesebb érvei: a város nem fogadná el az érseket bírónak, de nem fogadhatja el az egyetem sem, mert ez ellenkeznék az egyetemek privilégiumaival, a jezsuita rend regulájával, sőt magának Pázmánynak intencióival. Eszterházy az érsekkel szemben éppen úgy védte az egyetem autonómiáját, mint a várossal szemben. A jogi szempontokon túl pedagógiai szempontokból sem tartotta helyesnek, ha nincs teljesen a jezsuiták kezében a diákság vezetése. A nevelés eredményességének veszélyeztetésétől tartott, ha korlátozzák a jezsuiták jogait — magát az egyetem jövőjét féltette viszont a polgárok tűrhetetlen magatartása miatt. Félő — írja — hogy az egyetem, mely „Magyarországnak a szent korona után legnagyobb értéke”, az ország és a katolikus vallás nagy kárára feloszlik, ha az egyezség nem jön létre.

Éppen ezért szigorú utasítást kívánt kiadatni a pozsonyi kamarának és a kamara elnökének, hogy fogadtassa el a pontokat a várossal és kérte az egyetem jogainak újabb megerősítését.⁴⁴ A kamarával április 16-án tudatta a király ugyanazt, amit a nádorral a január 16-án kiadott dekrétumában közölt: az egyetem immunitását és ugyanakkor a város jogait megerősíti. A város ellen szigorú eljárást helyez kilátásba, ha megátalkodottságukban továbbra is megmaradnak.⁴⁵

Ez az utolsó ez ügyben kiadott királyi dekrétum, melyről az 1692. évi jogi munkálatok megemlékeznek. E feljegyzések szerint⁴⁶, minthogy a városi tanács sem a bizottságnak, sem a királyi dekrétumnak nem engedelmeskedett, a király a Magyar Tanácstól már a város ellen való eljárás módjának megállapítását várta. A büntetés azonban függőben maradt, mint ahogy a későbbi események mutatják.

Kazy olyan részleteket is említ, melyekről az iratok nem beszélnek: leírja Eszterházy tárgyalásait a nagyszombati városi tanáccsal⁴⁷, az eddigieknél jóval szelídebb rábeszélő érvelését, valamint a városi tanács követeléseit. Kazy szerint Eszterházy a maga javaslatait és a város követeléseit a királlyal közölte, majd a Magyar Tanács és az Udvari Tanács megtárgyalta és a nádor jóváhagyásával nyolc pontba foglalták a megállapodást. Ez ugyanaz a „nyolc pont”, melyet, mint tudjuk, Laxenburgban elfogadtak, és nyilván ugyanazokról a tárgyalásokról ír Kazy.

A tényleges helyzetet egy 1646-ban írt jelentés tükrözi, amikor a tárgyalások eredményeként megállapítja: „de végül is nem végeztek semmit.”⁴⁸ Ezt a kortárs és az ügynek legilletékesebb ismerője, Keresztes István rektor írta. Keresztes a XVII. századi kiemelkedő jezsuita szervezők közé tartozott: hat évig Eszterházy udvarában a Schola palatinalis élén a nádor fiát és más nemes ifjakat tanított, az egyetem legelső tanárai egyike volt, 1646—1649-ben rektor, 1637-től mint *linguarum decanus* a kollé-

⁴³ Hivatkoznak rá a X/49-ben. (Ld 61. jegyzet.)

⁴⁴ A kamara elnöke Pálffy Pál, akinek Eszterházyval való rossz viszonyát már említettük.

⁴⁵ *Velle se clementer dictos academicos in suis immunitatibus ipsis benigne concessis, manuteneri et conservari; neque eiusmodi concessionibus vergere in praemissorum privilegiorum (civitatis) praedictarum ac destructionem; ne si ulterius quoque in eodem proposito, ac pertinacia perseveraverint, per alia quoque opportuna media contra illos procedi oporteat. Semperque substitit autoritas regia, et eiusdem decreta firmitatem suam, utpote legitima, nec iuribus civitatis repugnantia habuerunt. Quinque puncta. 1—2. l. és X/49.*

⁴⁶ *Acta Jes. Tyrn. X. fasc. 34. no.*

⁴⁷ Kazy i. m. 63—64. l. az itt elhangzott érvelés feltűnően hasonlít a tanulmányunkban közölt level gondolatmenetéhez.

⁴⁸ *Acta Jes. Tyrn. X/51. no.* Keresztes István levele Turkovich Györgyhez. Ugyanígy nyilatkozik Sennyei László is: *Isque [= Eszterházy] eandem complanationem magno zelo tentaverit, nec tamen adhuc concordia ulla impetrata inter dictam Civitatem et Academiam fuerit. Acta Jes. Tyrn. X/54.*

gium naplóját vezette⁴⁹, és ő volt az, aki az egyetem részéről Eszterházy felett a halotti beszédet tartotta. Keresztes tehát mindenképpen a legalkalmasabb volt arra, hogy Eszterházy szerepét, valamint a város és az egyetem viszálját fel tudja mérni. Így nyilván nem ok nélkül írta azt, hogy a kibékülés ügyében nem végeztek semmit, hacsak azt nem, hogy Nagyszombat és a többi szabad királyi város még jobban megkeseredett a jezsuiták ellen. Ismerte a gyűlölködő hangulatot, tudta, hogy Belleczi Péter rektor ellen a viszály idején a város panaszt emelt a királyi biztosoknál, és szerfelett félőnek tartotta, hogy Nagyszombat városi tanácsa az egész országgal tudatja majd viszályukat a közelgő országgyűlésen, különösen azért, mert a városok egyöntetű véleménye szerint a jezsuiták a pallosjog alól való mentességükre hivatkozva a városok szabadságát és kiváltságait akarják elnyomni. Végső fokon a jezsuiták terjeszkedésének korlátozását feltette: ha a viszály ügye a többségében „eretnek” országgyűlés elé kerül, megakadályozhatják, hogy a jezsuiták más szabad királyi városba telepedhessenek le.⁵⁰ (A városok tanácsa, Nagyszombat és Szokolca kivételével mindenütt protestáns volt.)

Az egyezmény elfogadtatását nyilván késleltette a város makacs ellenállása kívül Rákóczi György hadjárata⁵¹ és Eszterházynek 1645-ben bekövetkezett halála is. Az ellentétek nem szűntek meg: 1692-ig az egyetem hatvan esetben állt perben a várossal a „nyolc pontra” hivatkozva. Ennyi vitás esetre emlékezik vissza az 1692. évi rendi beíró, amikor az évkönyvben az esztendő nagy eseményeként bejegyzí, hogy a király „poenali penso” gyökerében vágta el a város merészségét, és így az egyetem a régi királyi rendeletek alapján végre élvezheti az egész keresztény világban szokásos egyetemi előjogokat.⁵²

A két dokumentum közlésével kapcsolatban az alábbiakat szeretnénk még megjegyezni. A levél másolatban maradt ránk; eredetijét az Eszterházy-levéltárban sem találtuk. Nyelvtörténeti szempontból a szöveget betű és ékezet szerint való hűséggel adtuk. Eszterházy leveleinek irodalomtörténeti jelentősége ismert; kiadása azért is indokolt.⁵³

Mint említettük, Eszterházy érveire a későbbi jogi munkákban hivatkoznak, írásait idézik. E késői hivatkozásokat az egyes tételeknél jegyzetben feltüntettük.

Feladatunknak a két Eszterházy-dokumentum közlését tekintettük. A szövegközlést kiegészítő bevezetést mégis szükségesnek véltük, mert néhány adattal jobban meg tudtuk világítani az egyetem történetének egyik legérdekesebb korszakát. Az egyetem és város félvyszázadon keresztül tartó, több síkon folyó küzdelmében az elvi, jogi kérdés tisztán rajzolódik ki: mindkét fél a maga privilégiumai alapján akarta megszerezni a diákok feletti bíraskodás jogát, mind a két fél kiváltságaira hivatkozva követelte a pallosjogot. A „város kebelében alapított egyetem” kifejezés újból és újból mint érv szerepelt az iratokban — a város ez ellen tiltakozott már az egyetem alapításakor a megye előtt, jogainak sérelmét látván az alapításban; az egyetem ugyanakkor ugyanezen érv ellen a külföldi egyetemek példáját sorolta fel Párizstól Padováig,

⁴⁹ Szentpétery i. m. 12. l. A többi adat Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái alapján.

⁵⁰ Keresztes elegendőnek tartotta volna érvelés gyanánt a jezsuita konstitúciónak egyetemekre vonatkozó szabályait. (ld. 57. jegyzet.)

⁵¹ Trinkellius Zakariás levele: et res iam ad optimum etiam finem vergebat, nisi Rakocziani tumultus optima consilia perturbassent. Acta Jes. Tyrn. X/54.

⁵² Ld 38. jegyzet.

⁵³ A barokk kor „főurái nemcsak támogatták az irodalmat, hanem maguk is művelték. Közjogi funkcióik, a politika, s az udvari élet színté valamennyit tollforgatásra kényszerítette, ha egyébre nem, felterjesztések, memorandumok, hivatalos tervezetek, s főleg magánjellegű, vagy a nyilvánosság elé szánt levelek írására. A példát itt is Eszterházy nyújtotta.” A magyar irodalom története. 2. köt. Bp., 1964. 158. l.

Salamancától Wittenbergig. Forrásainkból az egyetem — Eszterházy, Sennyei, Szentiványi és jogászaik — érvelését ismertük meg, sőt a város túlkapásairól is az ő írásaikban olvassuk, az eseményeket jezsuita kommentálással olvassuk.

A város szemszögéből nézve a városi tanács beavatkozása természetes következménye volt jogai érvényesítésének. A diákság mindig adott is okot erre; akár kihágások, szőlők, gyümölcsösök megdézsmálásában, akár komolyabb, sőt halálos vétkek formájában. Az ismertetett 1641. évi eset egy a sok közül, számuk nőtt, és nőtt vele a gyűlölet is. A vizályokat „katalogizáló” Sennyei irattárából tudjuk, hogy a város nemcsak árulónak tartotta az egyetemi bíró mellett bíráskodó assessorokat, hanem úton-útfélen gúnyszavakkal illették az egyetemet (...Academiam vocarunt Cacademiam.)⁵⁴ Az első vizálnál lépett közbe Eszterházy; beavatkozása éppen olyan sokszínű, mint amilyen az egész vizály. Mint az ország legmagasabb igazságügyi méltósága figyelmeztette a várost, elítélte a királyi rendeletek semmibevevése miatt, védte a királyi tekintélyt. Ugyanebből kiindulva vette oltalmába az egyetemet, és vele együtt a diákokat a várossal szemben. E védelem jogi formába öntése volt a „nyolc pont”. *Formula concordantiae*-nak nevezte ezt az egyetem, valójában azonban az egyetem pallosjogának elismertetése volt; az első pontban megkívánt kölcsönös jóindulat tulajdonképpen a városi bíró jogának erős korlátozása.

Az önmagában egyszerűnek tűnő jogi controversia mögött bonyolult társadalmi-politikai helyzet körvonalai látszanak. Amikor Eszterházy az egyetem, illetve a diákság jogai mellett száll sorompóba, elsősorban nem jogot véd, hanem jogokat támad; erélyes hangja nem az egyetembarát „tudománypolitikusé”, hanem a városellenes főúré. A városi pallosjog ellen nem azért tiltakozik, hogy az egyetem privilégiumát, hanem azért, hogy a nemesi előjogokat vegye védelmébe: „a polgárok ne ítélkezzenek nemes ember fia felett.” Nem véletlen tehát, hogy a város vállalta az „engedetlenség” bűnét, és Eszterházy kemény akarata sem tudta a várossal elfogadtatni a pontokat. Hogy a pontok az egyetem érdekét szolgálták, és hogy Eszterházy érvei az egyetem számára helytállóak voltak, mutatják az 1692 előtti memorandumok és az 1692. augusztus 2-án kiadott dekrétum, mely kisebb változtatásoktól eltekintve a „nyolc pontot” ismétli meg.⁵⁵

*

Eszterházy Miklós levele

Ad Prudentes ac Circumspectos Senatam, ac totam Communitatem Liberae, ac Regiae Civitatis Tyrnaviensis Palatini admonitio

Nyilván vagy on a' becsülletes Városnál, úgy mint a Thanács, és Kösség elötte is, minémü kérdés fórogion feön a Város között, egy részről, más részről pedig a' Pater Jésuiták között, az itt való Nagy Szombathy Academiának libertássa és imunitássa miat, mely kérdés származott abból, mint ha a' megh nevezet Academiának igassága, és szabadsága ellenkeznek a' Város igasságával és szabadságával. Ez pedig a' kérdés hogy ennyire ment és teryedett ki, s' eddigh nem componáltatot, értjük a' többi között aszt is okának lenni, hogy a' kösségnél el vagy on az hitetve, mint ha óly dólgot kívánnának a' Páter Jésuiták, a'kik az Academiának igazgatói, hogy akár melly vétket cselekedgyenek is az Academiában lévő Deákok, de az min-

⁵⁴ Acta Jes. Tyrn. X/52. Acta Civitatis cum Universitate contra concordiam. Pethő István összeállítása.

⁵⁵ Serfőző József: Szentiványi Márton S. J. munkássága a XVII. század küzdelmeiben. Bp., 1942. a 155. l.-on közli az Acta Jes. Tyrn. X/64. no. alatt levő dekrétum lényeges részét.

den büntetés nélkül fogh maradni⁵⁶, sőt az ily excessusok és vétkek megh cselekedésére ugyan szabadságot is adna nekik az Académiának Teörvénye és Régulája.⁵⁷

Mely ha úgy vagy, ottan mi is az ily szabadságnak, a'kinek színe allatt a' vétkek gyarapodása büntetés nélkül lenne, s' annélkül maradna, ellenne állanánk, és megh nem engednők semmi úttal. De belé tekintvén a' dologban, külömben láttyuk s' experiályuk is. Mert

1. hogy a' Páterek eö kglmek szerzették, nem egyébért vagy, hanem az Istennek neve dicsiretinek eörigbitésére, úgy mint eszközök, valamelyeket eö kglmek tractálnak és forgatnak, nem más végre, hanem az Istennek tisztességére, cselekeszik aszt. Ha azért Istennek tisztességére cselekesznek mindent (a' mint igaz is az) bizonyos, hogy ennek az Académiának dirigálásában, s' abban lévő iffúságnak directiójában, nem intendálnak egyebet, hanem csak az Istennek dicsiretét. Kiből következik, hogy a'mint a' Páterek eö kglmek vádoltatnak, vagy a'mit hirdetnek eö kglmek felől, külömben vagy a'dologh, kik az Iffiaknak nevelésében és tanyításában, nem fesletiséget, hanem jószágos cselekedetet néznek, s' arra is óktattyák eöket, s' arra valók is az Académiában való Régulák, praemiumat a'jóknak, s a gónószoknak büntetést rendelnek.

C.2. Másodszor a'király eö Feölsége méltóságát ha tekintyük, arról nem úgy kell gondólkodni, a'mint egy Szabad Városnak, vagy simplex Nemes embernek szabadságáról, hanem mint eö Fölségének magános Authoritássáról, a'kiknek hatalmában áll e'féle Académiák fundatiója, azegyéb helyekben lévő Académiáknak régi megh rögzött szokása szerint.⁵⁸ Ilyen volt régentén elseö Mátyás király idejében, a' Búdaj Académia, ilyen lött volna ugyan ezen Mátyás király fundatiojából a' Posonys, ha a' halál megh nem előzte volna életét. Tüdni kell azt is, másúttis vadnak Magistrátuságok⁵⁹, kiknek Jus gladiumok⁶⁰ vagy intra suos terminos: Nihilominus ugyan intra eosdem terminos, absque praejudicio antiquioris Magistratús conferálhattya, s' conferálny is szokta eö Feölsége a' király, a' Szabad Ispánságot. Ha azért a' megh lehet, mit nem privilegiálhat eö Fölsége egy Académiát, a'ki nem egyéb, hanem schola virtutum?⁶¹

⁵⁶ A város vádja az egyetemmel szemben: Academia Tyrnaviensis non plectit suorum scholarum delicta, ita ut, inter illos sint fures, latrones, adulteri, fornicarii etc, qui vel inpuniti permittuntur, vel ad fugam ab ipso magistratu academico iuvantur. X/49. I. 4.

⁵⁷ Keresztes István hivatkozik a Constitutiones Societatis Jesu et examen cum declarationibus 4. pars 11. caput 3 §-ra (De universitatibus in Societate admittendis), mely szerint a jezsuitáknak maguknak kell ügyeikben igazságot szolgáltatniok.

⁵⁸ Jus civitatis non laeditur iuribus academicis. (X/35) érvei: 11. Cassoviensis civitas, easdem habet libertates et forte majores quam civitas Tyrnaviensis, et tamen suam jurisdictionem, non extendit ad studiosos academicos, sed si quid committunt, requisit magistratum academicum.

12. Viennae, sunt tot tribunalia et magistratus, et praeter Civicum Magistratum est Excelsum Regimen, Consistorium Episcopale, Tribunal Provinciae, Consilium Bellicum, Magistratus militaris Guardiae, Consilium intimum etc. et tamen cum his omnibus stat jus Academiae. Ergo poterit stare et cum uno Magistratu Civico Tyrnaviae.

13. Nulla natio magis tuetur suas libertates sicut Hollandi, Helveti, Poloni, Veneti, et tamen in harum urbibus et civitatibus liberis, manent et conservantur jura Academiarum. Cur sola Tyrnavia in tota Europa, putat id esse in iurium suorum violationem?

Plenitudine potestatis regiae quis dubitet se extendere ad erigendas Academias cum tali exemptione a foro civili sine praejudicio iurum civitatis, Eiusdem palatini no. 2. argumentum. X/49/I. 6.

⁵⁹ „Másutt is vannak magistratusok ... szabad ispánságot” részt idézik a X/35-ben 9., a X/44. 4. iratában 6. argumentumként.

⁶⁰ Jus gladii Universitatum Viennensis, Pragensis, Graecensis etc. non laesit ius istarum civitatum forte amplioribus privilegiis gaudentium, quam gaudeat civitas Tyrnaviensis. Argumentum supramemorati palatini civitatis Tyrnaviensis olim (dum haec controversia complanari tentabatur.) ... no. 2. X/49. I. 5. u.a. X/35. 2.

⁶¹ A X/49/I. 9. folytatja az okfejtést Eszterházy Considerationes-ének érveire hivatkozva és

C.3. Nemességi szabadságunkban vagy on azis, hogy a' Városban lakó Nemes Ember, hanem (!) Civis, ne függön a' Városhy Bíró pálcájától⁶², személylyére nézve. Miért kell tehát az Académiában lévő Studiosusnak onnat függeni, a' kik eó facto, hogy Academicusok gaudent praerogativa Academiae et consequenter Nobilitari? Kivált képpen a' mint iránk lévén büntető törvénye az Académiának, kinek, kinek az eő érdeme szerint, illendő és méltó panasza.

4. Megh kell aszt is gondolni, hogy sok Uri és Feő emberek, s' Nemessek, adgyák ebben az Académiában Fiókot⁶³, s-Attyafiait is, kiből minémű jó jöjön ki nyilván vagyon az Országban, kit szemünkkel láttunk s'kezünkkel tapasztaltunk. De ezek a' jók mind megh gáthlodnának, ha az itben lakó Deákok a' Városhy Bíró pálcájától függenének szabad lévén a' Városhy Birónak, s' Polgároknak, az Uri és Nemes ember gyermekit, s' Attyafiait ides-tova húrczólni, prófuzal húrczoltatni, verni, s' tömleczezni, s' gyalázni, kire nézve ki adna az Uri és Nemes rendek közül fiát ide, ha az Academia törvényén, és Réguláján kívül, más törvény alá volna itt az helyben vetettve, sok törvény alá, a' mint iránk.

Nem hozok több ratiokat elő, sem aszt, hogy minye becsülletire, és elé menetelére légyen az itt tanuló iffiúságh a' Becsülletes Városnak, hanem csak aszt teszem hozzá, hogy mi mint hazánk igasságának szeretője, és oltalmazója, ha mi gonoszt, vagy a' Becsülletes Városnak Szabadsága ellen való dólgot látnánk ebben a' Paterek kívánságában, vagy inkább az Académiának fundátiojában, nem hogy oltalmaznók aszt, de az ellen inkább szabadságunkra utat keresnénk s'nytnánkis. De semmit, sem Nemességi Szabadságunk, sem a' Becsülletes Város ellen, nem látván ebben a' dólóban a' mint az előtt is intettük a' Nemes Várost, s' interponálván magunkat, ugyan punctatim is praesentáltunk vólt modálitással a' dologhnak. Azonra intyük mostan is mind a' Thanács, s'mind a' kösséget, s'im készek vagyunk fáradni benne, és jó rendbe venni a' dólgot, hogy se eő Felsőge ne búsittassék, se a' Városnak búsulása ne legyen tovább. Kihez aha alkalmaztattyák magokat, jó a' jó és kedvessen veszi eő Felsőge is a' Városhy, s' megh csendesedik az magok megh háborodott elméjek is, egyébaránt, ha mi bün, és kár és eő Felsőgének méltó indignátioja következik rája, senkire se másra, hanem magára vessen a' becsülletes Város, Választ is várunk pedig Cathegorice⁶⁴.

Formula mutuae inter Academiam, & Civitatem Tyrnaviensem concordiae

I. Senatus edicto publico civibus demandet, ut Academiam, ejusdemque officiales, ac ministros debita benevolentia; amore, & honore prosequantur, idem etiam faciet Rector Academicus. II. Ut Judex, & Senatus praefatae liberae, Regiaeque civitatis,

idézve: Omnium academicorum supremus iudex apellationis est princeps terrae (uti solide demonstrat ... Palatinus Nicolaus Eszterhazi septem argumentis adductis) Princeps autem terrae potest suum jus etiam quoad exercitium delegare, cui et ubi vult sine praejudicio juris alieni. Et si potest privilegium exemptionis particulari personae conferre, cur non tali communitati? Qualis est Academia.

⁶² Non praeiudicat Civitum iuribus, quod nobilis persona in civitate habitans, si simul civis non sit, in persona non sit subiecta potestati civicae ... Eiusdem palatini no. 3. argumentum. X/49.I.7. Eiusdem (Eszterházy) argumentum. Praerogativa nobilitatis est ut nobilis in civitate habitans, si civis non sit, personaliter a iudice non debeat. Academici vero gaudent iure nobilitari. X/35/10. Ugyanez az érv a X/44. 4. irat 5. érve.

⁶³ In academiis inter scholares sunt comitum, baronum, nobilium filii, sunt et clerici ac religiosi, quos utique civico magistratui subiectos esse nobilitas non patietur. Eiusdem palatini ... no.4. ... argumentum. X/49/I. 8., X/35 1. arg. Ez az érv, mely legtöbbször bukkan fel a levelekben is, s Eszterházy minden írásában ez a döntő érv; az egyetem jövőjét csak úgy látja biztosítottának, ha a nemesi szabadságon nem esik csorba.

⁶⁴ A másolatok között kisebb helyesírási eltérések voltak. Ezeket nem tüntettük fel.

nullum jus, aut jurisdictionem exerceat in studiosos, & officiales Magistratui Academico subjectos, sed totum jus fit penes Rectorem Academicum, exceptis casibus, infra specificandis. III. Si casu, pars una ab altera laederetur, neutra sibi ipsi iustitiam administrabit, sed Senatus, ac cives, querelas suas apud Rectorem Academicum deponant; & hic vicissim apud Iudicem civitatis; uterque autem Magistratus requisitus, jus sine ulteriori mora rei veritate agnita administrabit: neque per se, aut Fiscum suum exceptionibus, aut dilationibus frivolis, & inutilibus utetur. IV. Si quis Magistratui Academico subjectus, in minori aliquo, levique excessu deprehendatur, etiam in flagranti, non tamen ideo Iudex, & civitas habebit jus injiciendi manus in illum, multo minus incaptivandi, verberandi, aut aliter eum puniendi, sed querelam deponet apud Rectorem Magnificum, tanquam Magistratum legitimum, qui reum juxta delicti exigentiam punit. V. Quod si etiam quispiam Academiae subditus, ejusque jure gaudens, gravius aliquod crimen incurreret, a loco tamen delicti recederet, pari ratione, jus nullum habeat Senatus in eum manus injiciendi, sed requirat legitimum ipsius Magistratum Academicum, & is jure decernat in illum. VI. Si autem (quod Deus avertat) studiosorum, aut Academico jure gaudentium quispiam in casum incidat criminalem, qui capitis sententiam mereretur, & nihilominus talis ex delicti loco recedat, neque in flagranti deprehendatur, etiam in illo casu requiratur Academicus Rector a laesa parte; qui requisitus tenebitur per officiales suos curare illum arestari, ac postea etiam per Iudicem Academicum secularem, specialiter ad actus similes ab eodem eligendum, cum assessoribus illius, etiam ex numero Dominorum Senatorum, dictae Regiae, ac liberae civitatis, ad dicendam sententiam convocatis, sententiam dicere, ac etiam executioni mandare. VII. In flagranti vero, locoque criminis, ac delicti deprehensus Academicus, si crimen capitale commisit, poterit is quidem a Senatu in tali duntaxat casu captivari, ita tamen, ut si crimen de die contingat, sine mora Rectori Academico significetur, qui per suos officiales eundem ad carceres Academicos deduci curabit: quod si vero nocturno tempore contingat scelus, tunc possit quidem eadem nocte captivus in manibus Magistratus civici detineri, non tamen ultra mane; quo facto statim dicto modo tradatur Magistratui Academico, qui convocatis, ut supra, Legis-peritis etiam ex Senatu liberae, Regiaeque civitatis Tyrnaviensis, tenebitur per Iudicem Academicum jus omne administrare, & si sententia capitis in reum cadat, pro executione civico Magistratui per suos officiales consignare. VIII. Quocunque autem modo ex praedictis contingat capi aliquem Academiae subiectum, non trahatur is ad carceres infames maleficorum, multo minus per lictores, sed per satrapas civitatis, neque percutiantur in via, aut aliter vexentur, sed capti ponantur ad honestum arestum, donec eos inde abduci curet Rector Academicus, juxta superius adnotata.

DER STREIT ZWISCHEN UNIVERSITÄT UND STADT NAGYSZOMBAT UM 1640

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die im Jahre 1635 in Nagyszombat (Tyrnau, jetzt Trnava, Tschechoslowakei) gegründete Universität genoss, wie die übrigen mitteleuropäischen Universitäten der Jesuiten, die Vorteile der Universitätsautonomie und dadurch auch die eigene Gerichtsbarkeit.

Als Folge dieses Vorrechtes kam es bereits in den ersten Jahren nach der Gründung der Universität zu Streitigkeiten mit dem Stadtrat. Nagyszombat als eine der ältesten königlichen Freistädte beharrte eifersüchtig auf ihre bestehenden städtischen Vorrechte, besonders auf den Blutbann (jus gladii) und wollte ihre Jurisdiktion auch auf die Mitglieder der Universität so auch auf deren Studenten ausdehnen. Der Grund dieser scharfen Spannung zwischen Universität und Stadt war eine Rechtsfrage: wer über die schuldigen Studenten Recht sprechen solle. Dieser Streit zwischen Universität

und Stadt stand im Zusammenhang mit einem im ganzen Lande vorgehenden Rechtskampf, der schliesslich zugunsten des Adels entschieden wurde: im Jahre 1647 befreite der Landtag den städtischen Adel sowohl von der Stadtgerichtbarkeit, als der Steuerpflicht.

Im Jahre 1641 wurden zwei Studenten vom Stadtrat in Nagyszombat wegen eines kleineren Vergehens gefangengenommen. Der Erzbischof von Esztergom (Gran) und der Palatin Miklós Eszterházy verwarnte die Stadt, auch Ferdinand III. (neben der Bestärkung der Universität in ihren Rechten), setzte eine Kommission zur Beilegung der Streitigkeiten ein. Die Kammer unterstützte die Stadt, die Universität dagegen gelegentlich der Palatin Miklós Eszterházy, der die Stadt wiederholt verwarnte — ein im Anhang publizierter Brief aus dem Jahre 1642 dient als Beweis — und die Kompetenzfrage der Gerichtsbarkeit in Vergehen aller der Universität angehörenden Personen, d. h. auch der Studenten geregelt wissen wollte. Schliesslich setzte sich die Gerichtskompetenz der Universität in allen Fragen durch, mit der Bedingung, dass die Todesurteile durch den Stadtrat vollgestreckt werden sollten. Das „Achtunkte-Abkommen“ (hier ebenfalls als Anhang publiziert) wurde 1642 in Laxenburg vom Ungarischen Rat und sodann auch vom Geheimen Rat gebilligt; Ferdinand III. beauftragte am 5. Mai 1642 Miklós Eszterházy mit der endgültigen Beilegung des Zwistes und rief die Stadt zum gebührenden Gehorsam auf. Trotzdem unterwarf sich die Stadt dem Abkommen nicht; auf das wiederholte scharfe, gegen die Stadt gerichtete Dringen von Eszterházy bestärkte der König in den Dekreten vom 16. I. und 16. IV. 1643 von neuem die Rechte der Universität ohne damit die Vorrechte der Stadt schmälern zu wollen und verpflichtete Nagyszombat abermals zum Gehorsam.

Der Streit zwischen Universität und Stadt wurde erst im Jahre 1692 endgültig beigelegt. Der Ausgleich war das Ergebnis jahrelanger juristischer Arbeit und wiederholter Bittschreiben von Márton Szentiványi und László Sennyei, deren Elaborate auf den erwähnten „Acht Punkten“ und auf dem hier mitgeteilten Brief Eszterházy's beruhen.